

**O'ZBEKISTAN RESPUBLIKASI JOQARI HA'M
ORTA BILIMLENDIRIW MINISTIRLIGI**

Berdaq atindag'i Qaraqalpaq ma'mleketlik universiteti

Qaraqalpaq filologiyasi fakulteti

Qaraqalpaq til bilimi kafedrası

**Ha'zirgi qaraqalpaq tili. So'z jasaliw. Morfologiya
pa'ninen**

Referat

Tema: Atliqtin' leksika-grammatikaliq ma'nileri

Orinlag'an: Alieva H.

Qabllag'an: Seytnazarova İ.

No'kis 2014

**Tema:Atli'qti'n' leksi'ka-grammati'kali''q
ma'ni'leri'**

Jobasi':

Kirisiw

**1.Atli'q ha'm woni'n' qaraqalpaq til biliminde
izertleniwi**

2.Atli'qti'n' leksika grammatikali'q ma'ni'leri

Juwmaqlaw

Paydalani'lg'an a'debi'yatlar

Kirisiw

**Temani'n` akutalli'g'i':** Ja'mi'yetli'k wo'mi'rdi'n` ekonomiy`kaliq, si'yasi'y ha'm sotsi'alli'q tarawları'nda a'melge asi'ri'li'p ati'rg`an qayta du'zi'wler ruwxı'y turmi'sti' ha'm soni'n` ishinde soni'n` ishinde tilde de wo`z ishine almaqta. Duri's, til wo`zinin` tiykarg'i' maqset ha'm ma'ni'si'n wo`z da'wi'ri'ni'n` «aynasi'» boli'wi'n, adamlarg`a ruwxı'y ha'm a`dep-ikramli'li'q qa'di'ri'yatlari'n beriwin jan`a biyg`a`rez eldi'n` haqi'yqi'y puxaraları'n ta`rbiyalawdag'i' a`hmi'yetin joytqan joq. Bu`gin tildin' aldi'nda ha`r qashang`i'dan da a`hmi'yetli' wazi'ypalar tur. Ha`zi'rgi til ha'm a`debiyat ja'miyetimi'zge mu`na'sip adamlardi, a`wladti' qa`liplestiriwde ha'm ta`rbi'yalawda mu`mkinshiligi bari'nsha u`les qosi'wi' tiyis. Xali'q ma`nawiyati'ni'n` aynasi' bolg`an ko`rkem do`retiwshilik, soni'n` i'shi'nde tilde,ko`rkem a`debiyatti' rawajlandi'ri'w ma`mleketimiz, ja'mi'yetimi'zdin` mudami' di'qqat itibarında boli'p kiyatirg`ani ma`li'm.

Qaraqalpaq xalqi' Wortı Aziyada jasawshi' tu`rkiy tilles xali'qlardi'n` bi'ri' bolg`anli'qtan bi'zi'n` a'si'ri'mi'zden neshe mi'n` ji'llar buri'n-aq do`retilgen bay folklori'na, jazba a`debi'y-ma`deni'y yesteliklerine iye. Bul miyraslar bizin` zamani'mi'zg`a awi'zeki' ha'm jazba tu`rinde de jeti'p keldi'. Mi'ne, usi' yerte da'wi'rleri' do`retilgen jazba yesteli'klerdi', wo`tkendegi' xali'qti'n` tari'yxi' ha'm a`debiy folklorli'q mi'yrası' menen birge tildi de u`yreni'wge ken` jol ashi'ldi'. Soni'n` ushi'n da yerte da`wirleri do`retilgen jazba yesteliklerdi a`debiy-tariyxi'y, folklorli'q ha'm lingvistikali'q aspekte u`yreni'w ilimde ko`p g`ana jan`ali'qlardi'n` betin ashatug`i'nli'g'i' so`zsiz.Tildi qa'sterlew,asi'rap saqlaw boyi'nsha ma'mleketlik ko'lemde de bir qansha

ilajlar wo'tkerili'p ati'r.Prezi'denti'mi'z til boyi'nsha to'mendegi'she pi'ki'rlerdi' ayti'p wo'tti':

Wo'zbekstan Respubli'kasi' Prezi'denti' I.A.Kari'mov aytqanday: «Ruwxı'y du`nya i'nsang`a ana su'ti', atani'n` u'lgı'sı', babalari'mi'zdi'n` wa'sı'yati' menen bi'rge si'n`edi'. Ana tilini'n` ullı' a`hmi'yeti' sonnan i'barat boli'p, wol ruwxı'y du`nya belgi'sı' si'pati'nda adamlardi' jaqi'nlasti'ri'p ja`mlesti'redi'»<sup>1</sup>. Bul pi'ki'rde tildi'n` adam wo'mi'ri'ndegi', ja'mi'yettegi' worni', woni'n` atqaratug'i'n xi'zmeti' toli'q ashi'p beri'lgen.

Haqi'yqati'nda da, tilsı'z ja'mi'yetli'k turmi's tarawlari'ni'n` rawajlani'wi'n, wondag'i' jeti'skenli'kleri', toplang`an materi'allı'q ha'm ruwxı'y bayli'qlardi' ko`z aldi'mi'zg`a kelti'ri'w qı'yi'n. Sonli'qtan ha'r bi'r xalı'q, mi'llet wo`z ana tilin teren` u'yreni'wge, payda bolg`an. Ja'mi'yet bolmag`an jerde til, til bolmag`an jerde ja'mi'yet bolmaydi'. Adamni'n`, tildi'n`, ja'mi'yetti'n` payda boli'w da'wi'ri' bi'r waqi'tti' wo`z i'shi'ne qamti'ydi'. Sebebi' wolardi'n` bi'ri'sı'z yeki'nshi'sı' boli'wi' mumki'n yemes. Solay yeti'p til ja'mi'yetli'k qubi'li's bola woti'ri'p, wol basqa barli'q ja'mi'yetli'k qubi'li'slardan ayi'ri'li'p turadi'. Til de basqa ja'mi'yetli'k qubi'li'slar si'yaqli' ja'mi'yet ushi'n xi'zmet yetedi'.Soni'n` menen bi'rge tildi'n` ja'mi'yetli'k xi'zmeti' menen wo'ri'sı' qa'legen basqa ja'mi'yetli'k qubi'li'slardan sheksi'z yeken. Mi'ne, bul jag'i'nan til basqa barli'q ja'mi'yetli'k qubi'li'slardan ayi'ri'li'p turadi'.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистаннын ӱзиниң жаңаланыў хэм раўажланыў жолы. –Нөкис: Қарақалпақстан. 1993. Б.76-77.

1. Atli'q ha'm woni'n' qaraqalpaq til biliminde izerleniwi

Atli'q – leksi'ka-semanti'kali'q belgisi boy?nsha zat ha'm zatli''q ma'ni' bi'ldi'retug'ın so'z shaqab?. Atli'qlarda zatli''q ma'ni' bi'ldi'ri'wi'ne baylanısl? ki'm? ne? sorawlar? qoyılad?. Ki'm? soraw? adam ha'm adam ma'ni'si'ndegi' atli'qlarg'a, ne? soraw? adamnan basqa janı? ha'm jans'z zatlard?bi'ldi'retug'ın atli'qlarg'a qatnası? qoyılad?.

Zatli''q ma'ni' – ken' tu'si'ni'k. Ol atli'qlardın' leksi'kali''q ma'ni'si' menen tıg'ız baylanısl?bolıp, og'an anıq zatlardın' atlar?(**ki'tap, tas, terek, suw, topıraq**, t.b.) adam ha'm adam ma'ni'si'ndegi' atamalar (**Azat, Bag'dagu'l, oqıwsh?, student, sawınsh?, bali''qsh?**, t.b.) janı? ha'm jans'z zatlardın' (**qus, tasbaqa, tu'lki', bali''q, qoy, qasqır, paxta, bi'yday, ko'l, da'rya, tog'ay, qamıs, qar, dawı, samal**, t.b.), sonday-aq, oylaw, sezi'm arqal? an'latılatug'ın (**aqı, oy, pi'ki'r, jaqsıli''q, jamanli''q, azatli''q, gu'man, i'nanım**, t.b.) abstrakt atli'qlardın' atamalar?ki'redi'.

Atli'qlar san, tartım, sepli'k ha'm betli'k formalar? menen o'zgeredi'. Atli'qlardın' zatli''q ma'ni'si' (substanti'vleni'wi') Usi' kategori'yalardın' formalar? (affi'ksleri') arqal? da bi'ldi'ri'ledi'. Mısal?: **Kelgenler** to'rge shıg'ıp jaylasıp otırd?. **Bermegendi'** beri'p uyalt. **Jamannan** qash, **jaqsıg'a** jantas, (naqı). Mal **alas?**sırtında, adam **alas?**i'shi'nde (naqı). En' **u'lkeni'** meni'n' dayım, atım sorasam Bi'ybayım (Berdaq). **Ekewi'** de juwap taba almay naqolay jag'dayg'a tu'sti'. (T.Q.).

Sonday-aq atli'qlar so'z jasalw si'stemasında da o'zi'ne ta'n o'zgesheli'klerge i'ye. Atli''qtın' so'z jasawsh?–sh/-shi', -shıli''q/-shi'li'k, -li''q/-li'k, -ma/-me, t.b. affi'ksleri' arqal? tek atli''q so'zler jasalad?: **bali''qsh?, di'yxanshıli''q, pi'lleshi'li'k, qamıli''q, tegi'sli'k, basqarma, bi'rlespe**, t.b.

Atli'qlar si'ntaksi'sli'k x'zmeti' jag'han bas ha'm eki'nshi' da'rejeli' ag'zalard'h', sonday-aq qaratpa ag'zan'h' x'zmeti'n de atqarad?. Wolard'h' qanday ag'zalard'h' x'zmeti'n atqar'p kelgenli'gi' sol x'zmettegi' so'zlerdi'n' tu'rleni'wi' ha'm or'h ta'rti'bi'ne baylan'sl?bolad?. Atli'qlar ataw sepli'gi' tu'ri'nde kelgende *baslaw'sh*, basqa sepli'k tu'ri'nde ha'm ti'rkewi'sh penen kelgende, *toli''qlaw'sh* ha'm *p's'qlaw'sh*, or'h ta'rti'bi'ne qaray *an'qlaw'sh* x'zmeti'n atqarad?.

M'sal?:

Tu'ske taman jen'i'l **gazi'k mashi'nas?**jol ald?.

Qoz?-laqlard?i'yesi'ne taps'rd'm.

Mashi'nalar **Qaratawg'a** ku'ni'ne eki' ret qatnayd?

Atli''q zatli''q ma'ni'degi' ti'ykarg'? (jetekshi') so'z shaqab? bolg'anli''qtan, ol kelbetli'k, sanli''q, almas'q, feyi'l so'zler menen kelgende an'qlanad?, solar menen bi'rli'kte ataw'sh so'z di'zbegi'n du'zedi':

q'z'l ko'ylek,

tu'ngi' suw'q,

won qoy,

tog'z'ns'h?klass,

barli''q oq'wsh?

Usi' ki'si',

su'ri'lgen jer,

teri'lgen paxta, t.b.

Ha'zi'rgi qaraqalpaq tilindegi atli'q so'zler ma'selesin wo'z aldi'na ayi'ri'p ali'p,monografi'ya shi'g'arg'an ilimpaz docent A.Qi'di'rbaev

boldi'.Oni'n' 1961-ji'li' "Ha'zi'rgi' qaraqalpaq tilindegi' atli'q so'zler" atamasi'ndag'i' monografiyasi' jari'q ko'rdi'.

"Qaraqalpaq tilini'n' grammati'kasi'", "Hazi'rgi' qaraqalpaq a'debi'y tili" ha'm t.b at penen shqqan joqari' oqi'w ori'nlari' sabaqli'qlari'nda da atli'qti'n' leksika-grammatikali'q ma'nileri ma'selesine toqtap wo'tilgen.

Juwmaqlap aytqani''mi''zda atli'q zatli'q ma'ni'ni' an'latatug'i'n ma'ni'li' so'z shaqabi' boli'p, og'an an'q zatlard'h' atlar? (**ki'tap, tas, terek**) adam ha'm adam ma'ni'si'ndegi' atamalar (**Azat, , oq'wsh?**), janl' ha'm jans'z zatlard'h' (**qus, tasbaqa, tu'lki'**),sonday-aq, oylaw, sezi'm arqal' an'lat'latug'h' (**aq'q, oy, pi'ki'r, jaqs'li''q**), abstrakt atli'qlard'h' atamalar?ki'redi'.

Al,wolardi'n' i'zertlei'w bari'si'nda bolsa
A.Bekpergenov,A.Qi'di'rbaev,A.Aymurzaeva ha'm t.b mi'ynetleri' qunli'.

2. Atli'qti'n' leksi'ka-grammati'kali'q ma'nileri

Atli'qlar leksi'ka-grammati'kali''q o'zgesheli'kleri'ne qaray: 1) Menshikli ha'm g'alabali''q; 2) anʻq ha'm abstrakt; 3) dara ha'm ja'mlewshi'; 4) betlik ha'm betlik emes atli'qlar bolʻp bo'li'nedi'. Atli'qlardʻn' bul tu'rleri' leksi'ka-grammati'kali''q belgi'si'ne qaray bet-san kategori'yalar? menen o'zgergende, geypara morfologi'yali''q o'zgesheli'klerge i'ye boladʻ.

A) Menshikli ha'm g'alabali''q atli'qlar. Predmetlerdi'n' atʻn bi'ldi'retugʻn atli'qlar jeke ha'm uluwmali''q ma'ni' bi'ldi'ri'w wo'zgesheliklerine qaray menshikli ha'm g'alabali'q atli'qlar bolʻp bo'linedi.

Menshikli atli'qlar bi'rgelki'i'li' predmet, qubʻʻs ha'm ha'di'yselerdi'n' atʻn bi'ldi'retugʻn so'zlerden jeke ajʻratʻp atalgʻan atamalardʻn' atʻn an'latadʻ. Menshikli atli'qlardʻn' toparʻna to'mendegi' sʻyaqlʻatli'qlar ki'redi':

1) Menshikli adam atlarʻ. Ernazar, Berdaq, Alli'yar Dosnazarov, Gu'layʻm, Ayʻmxan Shamuratova, Ba'ha'rgu'l, t.b.;

2) u'y ja'niwarlarʻ ha'm iytlerge arnap qoyʻlgʻan atlar: Bayshubar, Aqbozat, Gu'lsarʻ, Aqtʻnaq, Bo'ribasar, t.b.;

3) aspan deneleri', geografi'yali''q orʻnlardʻn' atlarʻ. Ay, Ku'n, Sholpan, Jeti qaraqshʻ, U'rker, Ta'rezi, Qus jolʻ, Aral, A'mi'wda'rya, Qarataw, Qon'ʻrat, Bozataw, To'rtku'l, Qʻzketken, Qazaqda'rya, t.b.;

4) siyasʔy-ja'mi'yetli'k, tariyxʔy waqʔya, sa'nelerdin' atlarʔ. Pari'j kommunasʔ, Qanlʔ yekshembi', Aq qapshʔq jʔʔ, Bozataw ko'terilisi, O'zbekstan konsti'tutsi'yasʔ, G'a'rezsi'zli'k bayramʔ, t.b.;

5) mekeme, baspaxana, gazeta-jurnal, ko'rkem shʔgarma atlarʔ. Qaraqalpaqstan Respubli'kasʔ Joqarg'ʔ Ken'esi', Qaraqalpaqstan Xali''q bi'li'mlendi'ri'w mi'ni'strli'gi', «Bi'li'm» (baspaxana), «Erki'n Qaraqalpaqstan» (gazeta), «A'mi'wda'rya» (jurnal), «Qaraqalpaq qʔʔ» (roman), t.b.;

6) ha'r qʔylʔ transport, turmʔs buyʔmlarʔnʔ Menshikli atlarʔ. «Volga», «Ji'guli'» (avtomobi'l), «TU-154» (samolet), Moskva (dusi') , t.b.

Menshikli atli'qlar g'alabali''q ma'ni'ge o'ti'p te qollanadʔ. Bunday jag'dayda olar g'alabali''q ma'ni'de keli'wi'ne baylanʔslʔ ki'shi' ha'ri'p penen jazʔladʔ. ay, quyash, ku'n, u'rker, amper, om, rentgen, (i'li'mpazlardʔn' fami'li'yalarʔnʔan g'alabali''q atli''qqa o'tken).

G'alabali'q atli'qlar bi'rgelki'li' predmetlerdi'n', qubʔʔs-ha'di'yselerdi'n atlarʔn uluwmalastʔʔp ko'rsetedi'. Olar semanti'kali''q jaqtan uluwmalı'q ma'ni'degi' adamg'a, predmetlerge, qubʔʔs-ha'diyselerge, ta'bi'yatqa baylanʔslʔ atamalardʔn' g'alabali'q atʔn bi'ldi'redi':

1) **adam, bala, qʔʔ, oqʔwshʔ, student, bali''qshʔ, mug'alli'm, i'li'mpaz**, t.b.;

2) janlʔ ha'm jansʔz predmetlerdi'n' atamalarʔ. **qus, qasqʔr, tu'lki', i'yt, tawʔq, qoy, sʔyʔr, jʔʔqʔ, g'arg'a, qʔrg'awʔ, shʔmshʔq**, t.b.;

3) jansʔz predmetler: **da'rya, ko'l, ten'i'z, taw, dala, ko'she, qar, samal, u'y, qala, jʔynalʔs, quwanʔsh, azatli''q, sho'p, ag'ash, tal**, t.b.;

B)Anʻq ha'm abstrakt atli'qlar. Atli'qlar anʻq ha'm anʻq emes predmetlerdi' an'latʻw ma'ni'si'ne qaray anʻq ha'm abstrakt atli'qlar bolʻp ta bo'li'nedi'.

Anʻq atli'qlar obyektiv du'nyadag'ʻ anʻq predmetlerdi'n', adam ha'm janli' predmetlerdi'n' sonday-aq ko'z benen ko'ri'p sanawg'a bolatug'ʻn fakt ha'm qubʻʻs-ha'di'ysheshlerdi'n' atʻn bi'ldi'redi': qa'lem, ki'tap, qag'az, suw, topʻraq, taw, tas, qamʻs, mi'ywe, alma, mashi'na, dawʻʻ, qar, muz, jarʻs, oyʻn, urʻs, gu'res, t.b.

Abstrakt atli'qlar ha'r qʻylʻ anʻq emes predmetli'k ma'ni'degi' atli'qlarlʻn' atʻn bi'ldi'redi': g'a'rezsi'zli'k, azatli''q, aqʻʻ, oy-pi'ki'r, dosli''q, baxʻʻ, sʻylasʻq, go'zzalli''q, ar, namʻs, haqʻyg'qatli''q, mi'ynet, alg'ʻs, t.b.

S)Dara ha'm ja'mlewshi' atli'qlar. Atli'qlardʻn' bul tu'ri'm jeke ha'm uluwmalii''q ja'mlesi'wshi'li'k ma'ni' bi'ldi'ri'wi'ne qaray dara ha'm ja'mlewshi' atli'qlar bolʻp bo'li'nedi'.

Bi'rgelki'li' predmetlerdi'n' bi'ri'ni'n' atamasʻʻn' dara tu'rde atap ko'rsetilgen tu'ri'ne **dara atli''q** deli'nedi'. **Paxta, stol, adam, bala, ko'she, terek,** t.b.

Dara atli'q tartʻmlanʻwshʻatli'q arqalʻda bi'ldi'ri'ledi':

Misali:

Usi'n?uway?mlap ki'yat?g'an Ajard?n' **wo'gi'zi'** esi'ne tu'sti'.

On?n' **a'jag'as?**da meni'n' **Sab?rjan?n** menen qatar edi.

Menshikli atli'qlar barli'q jag'daylarda dara atli'q bol?p keledi':

Misali:

To'reшти'n' anas?**Ulbos?n** da aspaz bol?p x?zmetke kirdi.

Ja'mlewshi' atli'qlar bi'rgelkili predmetlerdin' at?n?n' ja'mleniw j?y?nt?qlar?n?n' uluwmalii'q at?n bi'ldi'redi': **xali''q, xalay?q, yel, mal, adamzat, mashi'na, wo'si'mli'k, pada, qurt-qum?r?sqa, ki'yi'm-kenshek,** t.b.

Atli'qlard?n' ja'mli'k ma'ni'si' -sh?li''q/-shi'li'k affi'ksi' arqal?jasalg'an atli'qlar arqal? da bi'ldi'ri'li'p keledi': **di'yxansh?li''q, bali''qsh?li''q, ju'zi'mgershi'li'k, azsh?li''q, ko'pshi'li'k,** t.b.

Juwmaqlaw

Solay yetip, biz “Atli’q ha’m wonin’ leksika-grammatikali’q ma’nileri”nin’ wo’zgeshelikleri boyi’nsha jazilgan jumi’si’mi’zdi’n’ juwmaqlaw beti keldi. Bunda biz to’mendegi juwmaqlarg’a keldik.

1. Juwmaqlap aytqani’mi’zda atli’q zatli’q ma’ni’ni’ an’latatug’i’n ma’ni’li’ so’z shaqabi’ boli’p, og’an an’q zatlard’atlar’ (**ki’tap, tas, terek**) adam ha’m adam ma’ni’si’ndegi’ atamalar (**Azat, , oq’wsh’**), janl’ ha’m jans’z zatlard’atlar’ (**qus, tasbaqa, tu’lki’**),sonday-aq, oylaw, sezi’m arqal’ an’latatug’at (**aq’l, oy, pi’ki’r, jaqs’li’q**), abstrakt atli’qlard’at atamalar’ki’redi’.

Al,wolardi’n’ i’zertlei’w bari’si’nda bolsa
A.Bekpergenov,A.Qi’di’rbaev,A.Aymurzaeva ha’m t.b mi’ynetlleri’
qunli’.

2. Juwmaqlap aytqani’mi’zda atli’qlar leksi’ka-grammati’kali’q wo’zgesheli’kleri’ne qaray:

- 1) menshikli ha’m g’alabali’q;
- 2) an’q ha’m abstrakt;
- 3) dara ha’m ja’mlewshi’;
- 4) betlik ha’m betlik yemes atli’qlar bol’p bo’linedi’.

Atli’qlard’at bul tu’rleri leksika-grammati’kali’q belgisine qaray bet-san kategori’yalar’ menen wo’zgergende, geypara morfologiyali’q wo’zgesheliklerge iye bolad’.

Paydalani'lg'an a'debi'yatlar

Ti'ykarg'I' a'debi'yatlar:

- 1.Karimov I.A. O`zbekstannı o`zinin` jan`alanıw ha`m rawajlanıw jol?
–No`kis: Qaraqalpaqstan. 1993.
- 2.Aymurzaeva A“Qaraqalpaq tilindegi` kelbetli`k ha`m kelbetli`k feyi`llerdi`n` substanti`vlesi`wi`” No`ki`s-“Bi`li`m” baspasi` 1992.
- 3.Bekbergenov A. “Qaraqalpaq tilinde so`zlerdin` jasalıw?”
- 4.Dawletov A. Til bilimi tiykarlari`, No`ki`s- «Bilim», 2007,
- 5.Qırbayev A “Ha`zirgi qaraqalpaq tilindegi atlıq sozler”1961
- 6.Ha`zi`rgi` qaraqalpaq tilini`n` a`debi`y tili.No`ki`s “Bi`li`m”-2010
- 7.Ha`zi`rgi` qaraqalpaq tilini`n` grammati`kasi`.No`kis-1994

Qosi`msha a`debi'yatlar:

- 1.Berdaq tan`lamali` shi`g`armalari`.1997
- 2.Qaraqalpaq folkori` ko`p tomliq`i
- 3.T.Qayi`pbergenov shi`g`armalari`

Qosi'msha bo'lim

Зат	есім	жасалу	жолдар?
Зат есім негізгі және туынд?зат есім, күрделі зат есім болад?. Туынд?зат есімдер жұрнақтар арқыл? жасалад?. М?сал?: қой-ш?, куй-ші, ай-л?ж, жақс?л?ж, біл-ім, аялда-ма, бұр-ғ?, айт-?с, куре-к т. б.			
Зат есімдер бірігу, қосарлану, тіркесу арқыл? да жасалад?. Олар күрделі зат есім деп аталад?. М?сал?: өнеркәсіп, белбеу, ашудас, Көкшетау, Сар?су, аяқ-табақ, аз?ж-тулік, ауыл-аймақ, қант қызылшас?, қызыл отау, Арал теңізі т. б.			

Зат	есім	туд?рат?н	жұрнақтар.
Қазақ тілінде зат есім бол?н саналат?н сөздердін көпшілігі қосымша арқыл? жасалған туынд? сөздер бол?н табылад?. Ондай жұрнақтар үлкен екі топқа бөлініп жүр.			
1. Есімдерден (зат есім, сын есім, сан есім т. б.) зат есім сөздерін туд?рат?н жұрнақтар.			
-ш?, -ші:	етік-ші, өн-ші, бал?ж-ш?, аң-ш?т. б.	Бұл жұрнақ арқыл? жасалған сөздер көбіне кәсіп, маманд?ж,	бірдеңеге икемділікті білдіреді.
-л?ж, -лік, -д?ж, -дік, -т?ж, -тік:	жақс?л?ж?, шебер-лік, шын-д?ж, дос-т?ж т. б.	Ондай сөздер жалпыл?ж, қалыпт?ж, қат?ст?ж мән білдіреді.	-шыл?ж, -шілік құранд? (-шыл?ж, -шілік) жұрнағ? егін-шілік, кем-шілік, тір-шілік, ай?рма-шыл?ж т. б.
-ша, -ше:	бөлім-ше, кітап-ша, маңдай-ша т. б.	-ш?ж, -шік:	ойын-ш?ж, үй-шік, қап-ш?ж т. б.
-?л, -іл, -л:	тарс-?л, гурс-іл, дір-іл, т. б.	Бұл жұрнақ көбінесе еліктеу сөздерге жалған?н, сол құбылыстың ат?н білдіреді.	-хана, -стан, -кеш сияқты араб-парс? тілдерінен енген қосымшалар: дәрі-хана, кітап-хана, Қазақ-стан, арба-кеш т. б.
2. Етістіктен зат есім сөздерін туд?рат?н жұрнақтар:			
-ма, -ме, -ба, -бе, -па, -пе:	бөл-ме, мін-бе, тоқ?ма, кес-пе т. б.	-?м, -ім, -м:	бөл-ім, біл-ім, т?й-?м, тоқта-м, байла-м т. б.
-қ?, -кі, -ғ?, -гі:	шап-қ?, бұр-ғ?, сүз-гі, аш?т-қ?т. б.	-?с, -іс, -с:	жең-іс, айт-?с, бөл-іс, тала-с, тойтар-?с т. б.
-?ж,, -ік, -қ, -к:	қаз?ж, көр-ік, түкір-ік, тоз-?ж, сұра-қ, тіле-к т. б.	-ақ, -ек, -қ, -к:	қон-ақ, тіре-к, күре-к, жат-ақ т. б.
-ғ?ш, -гіш, -қ?ш, -кіш:	бас-қ?ш, сүз-гіш, қыр-ғ?ш, сін?р-ғ?ш т. б.	-?н, -ін:	жау-?н, ег-ін, түй-ін, жи-?н т. б.
-?ш, -іш, -щ:	қуан-?ш, сүйен-іш, өкін-іш,	қызыған-?ш	т. б.
-у?ш, -уіш: т?рна-у?ш, еле-уіш, түйре-уіш т. б. -ман, -мен: оқ?р-ман, көрер-мен т. б.			